

بررسی
نقش بزکوهی در آثار هنری ایران باستان
ساناز دهقان

www.ketab.ir

نشر سیه

• سرشناسنامه: دهقان، ساناز، ۱۳۶۴

• عنوان: بررسی نقش بزرگویی در آثار هنری ایران باستان

• نشر: نشر سیه، شیراز ۱۴۰۱

• مشخصات ظاهری: ۲۳۳ص (مصور)، ۲۱*۲۱س.م.

• شابک: ۳-۰۰-۹۴۵۹۰-۶۲۲-۹۷۸

• فهرست نویسی بر اساس فیپا

• موضوع: بزهای کوهی در هنر | موضوع: نقش‌های تزئینی- ایران- تاریخ | موضوع: هنر باستان - ایران- تاریخ

• رده بندی کنگره: N۷۶۶۸ | رده بندی دیوی: ۹۴۳۲/۷۰۴

• شماره کتاب شناسی ملی: ۸۷۸۶۹۸۸

بررسی نقش بزرگویی در آثار هنری ایران باستان

نویسنده: ساناز دهقان

ویراستار: زهره حبیبی

نشر: سیه

چاپ: پیشگام

شمارگان: ۳۰۰

چاپ اول: ۱۴۰۱، شیراز

قیمت: ۷۰۰۰ تومان

شیراز، خیابان رودکی، روبه روی کوچه یک،

ساختمان رضا، طبقه همکف، واحد ۷، کتابفروشی

فرهنگ و هنر، تلفن: ۰۷۱-۳۲۳۳۸۲۰۰

تمام حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

نَشْرِیَه

پیشگفتار:

نقش بزکوهی یکی از اصلی ترین نقوش به کار رفته بر روی آثار هنری ایران باستان محسوب می شود. این نقش از دیرباز مورد توجه هنرمندان این سرزمین قرار داشته و در سیر هنری خود به لحاظ مفهومی و تصویری بسیار پر بار و غنی بوده است. این پژوهش می کوشد تا به گردآوری و بررسی نقوش بزکوهی در دوره های مختلف پیش از تاریخ و دوره ی تاریخی هنر ایران پرداخته و با بررسی عوامل موثر بر ایجاد و تغییر مفاهیم این نقش، چون علم جغرافیا و اعتقادات، چگونگی وارد شدن آن به ابعاد معنانشناسی را دریابد و پویایی آن را اثبات کند.

در فصل نخست به بیان و بررسی اصطلاحات مورد کنکاش در پژوهش که به آنها در طول متن اشاره شده، می پردازیم و در فصل بعد با نگاهی اجمالی به بیان عوامل موثر در ترسیم نقش بزکوهی در تمدن های مختلف ایران باستان پرداخته و سبک های مختلف نقش پردازی در آن تمدن ها به ویژه در تصاویری که در بر دارنده بزکوهی هستند مورد بررسی قرار می گیرد. در فصل سوم هم ابتدا به چالش در عوامل جغرافیایی که بر ایجاد و پرداخت نقش بزکوهی موثراند، می پردازیم و سپس تأثیر اعتقاد به تقدس «ماه و خورشید» را بر روی نوع ترسیم و مفاهیم نقش بزکوهی در ادوار مختلف تاریخی مورد تحلیل قرار می دهیم.

فهرست

پیشگفتار	۸
مقدمه	۱۳
فصل نخست: اصطلاحات	۱۵
آیین	۱۷
نشانه - معناشناسی	۱۹
فصل دوم: تاریخچه	۲۱
بخش نخست: نقش بزکوهی در تمدن‌های کهن	۲۳
گفتار نخست: سیلک کاشان	۲۳
تمدن سیلک کاشان	۲۴
آیین‌ها و اعتقادات مردم سیلک	۲۷
ویژگی نگاره‌پردازی نقش بزکوهی در تمدن سیلک	۲۸
جدول شماره ۱: تمدن سیلک	۳۳
گفتار دوم: عیلام	۴۹
عیلام (ایلام)	۵۰
آیین و اعتقادات مردم عیلام	۵۴
ویژگی نگاره‌پردازی بزکوهی در عیلام	۵۶
بیان نقوش بزکوهی در ادوار تاریخی	۵۷
جدول شماره ۲: نقش بزکوهی در تمدن عیلام	۶۵

۸۳	گفتار سوم: حصار دامغان
۸۴	تمدن حصار دامغان
۸۶	آیین و اعتقادات مردم تپه حصار
۸۷	ویژگی نگاره پردازی نقش بزکوهی در تمدن تپه حصار دامغان
۹۱	جدول شماره ۳: تپه حصار دامغان
۹۸	گفتار چهارم: تمدن شهرسوخته‌ی سیستان
۹۹	شهرسوخته
۱۰۱	آیین و اعتقادات مردم شهرسوخته
۱۰۳	ویژگی نگاره پردازی نقش بزکوهی در تمدن شهرسوخته
۱۰۷	جدول شماره ۴: نقش بزکوهی در تمدن شهرسوخته
۱۱۰	گفتار پنجم: تمدن لرستان
۱۱۱	لرستان
۱۱۳	آیین و اعتقادات مردم لرستان
۱۱۵	ویژگی نگاره پردازی نقش بزکوهی در تمدن لرستان
۱۲۴	جدول شماره ۵: نقش بزکوهی در تمدن لرستان
۱۳۹	بخش دوم: نقش بزکوهی در دوره‌های تاریخی
۱۴۰	گفتار نخست: تمدن ماد
۱۴۱	دوره‌ی ماد
۱۴۳	آیین و اعتقادات مردم ماد
۱۴۴	ویژگی نگاره پردازی نقش بزکوهی در دوره‌ی ماد
۱۴۸	جدول شماره ۶: نقش بزکوهی در دوره‌ی ماد
۱۵۰	گفتار دوم: هخامنشی

۱۵۱	دوره‌ی هخامنشی
۱۵۳	آیین و اعتقادات هخامنشیان
۱۵۴	ویژگی نگاره پردازی نقش بزکوهی در دوره‌ی هخامنشی
۱۵۸	جدول شماره ۷: نقش بزکوهی در دوره‌ی هخامنشی
۱۶۴	گفتار سوّم: اشکانی
۱۶۵	دوره‌ی اشکانی
۱۶۶	آیین و اعتقادات اشکانیان
۱۶۷	ویژگی نگاره پردازی نقش بزکوهی در دوره‌ی اشکانی
۱۶۹	جدول شماره ۸: نقش بزکوهی در دوره‌ی اشکانی
۱۷۰	گفتار چهارم: ساسانی
۱۷۱	دوره‌ی ساسانی
۱۷۳	آیین و اعتقادات ساسانیان
۱۷۴	ویژگی نگاره پردازی نقش بزکوهی در دوره‌ی ساسانی
۱۸۱	جدول ۹: نقش بزکوهی در دوره‌ی ساسانی
۱۸۷	فصل سوّم: مفاهیم
۱۸۸	بخش نخست: تاثیر علم جغرافیا بر نقش بزکوهی
۱۸۸	تاثیر جغرافیای محیط بر ایجاد و گسترش نقش بزکوهی
۱۹۷	بخش دوّم: جایگاه و مفاهیم نقش بزکوهی در اعتقادات و آیین‌های مردم ایران باستان
۱۹۷	گفتار نخست: جلوه‌هایی از آیین و اعتقادات ایران باستان و جایگاه بزکوهی
۱۹۹	آسمان - خدا
۲۰۰	ماه - خدا

گفتار دوم: جلوه‌های نقش بزکوهی در هزاره‌ی چهارم ق.م..... ۲۰۸

گفتار سوم: جلوه‌های نقش بزکوهی در هزاره‌ی سوم ق.م..... ۲۱۳

گفتار چهارم: جلوه‌های نقش بزکوهی در هزاره‌ی دوم و اوّل ق.م..... ۲۱۹

گفتار پنجم: جلوه‌های نقش بزکوهی در دوره‌ی هخامنشی..... ۲۲۲

گفتار ششم: جلوه‌های نقش بزکوهی در دوره‌ی اشکانی..... ۲۲۵

گفتار هفتم: جلوه‌های نقش بزکوهی در دوره‌ی ساسانی..... ۲۲۶

منابع..... ۲۳۲

مقدمه :

ذهن انسان ساکن در فلات ایران از دیرباز درگیر مسائل پیچیده‌ای چون آفرینش، باروری، مرگ و غیره بوده است. او همواره در جستجوی پاسخی برای پرسش‌های خود بوده و یافته‌هایش را به صورت زبان تصویری بر روی آثار هنری خود به ثبت رسانده است.

آثار هنری ایران از این منظر بسیار مورد توجه، محققان ایرانی و خارجی قرار گرفته به طوری که تا به حال کتب و مقالات متعددی درباره‌ی بررسی نقوش موجود در آثار هنری ایران به چاپ رسیده است. یکی از نقوش بسیار مهم که در دوران پیش از تاریخ ایران مورد توجه و استفاده مردمان کهن قرار گرفته نقش بزکوهی است که در آن دوران به حدی از گسترش رسیده بود که حتی می‌توان بازمانده‌های آن را در دوران تاریخی ایران هم مشاهده کرد.

بزکوهی به عنوان حیوان ملی ایران در اعصار مختلف، بنابه اهمیت دارای مفاهیم متعددی در قالب‌هایی چون نماد رهایی، آزادی، معصومیت، چالاکی، قدرت، باروری، آب و رویش گیاه می‌باشد. انسان عصر باستان در آن زمان احتیاج به خدایان حمایت‌کننده داشته و گاهی علاوه بر پرستش این خدایان، شیء مورد علاقه یا حیوان منسوب به آن خدا را که دارای تمامیت قدرت آن خدا بوده است نیز ستایش می‌کرده است. بزکوهی در بخش عظیم از تاریخ ایران نماد رب‌ال‌نوع ماه بوده است و پس از آن که رب‌النوع ماه در اواخر دوره‌ی هخامنشی به طور کامل جای خود را به رب‌النوع خورشید می‌دهد، بزکوهی هم حیوان منسوب به خدای خورشید می‌شود.

در این پژوهش به بررسی تمدن‌های مختلف که بیشترین کثرت استفاده از نقش بزکوهی را داشته‌اند و همچنین

بیان تاریخچه‌ای مختصر از آن تمدن و اعتقادات آیینی آنها پرداخته شده است و در آخر هم به کنکاش در خصوصیات سبک‌های بیان بزکوهی در قلمرو رئالیسم (واقع‌گرا)، ناتورالیسم (طبیعت‌گرا)، نمادین، انتزاعی و استیلیزه (چکیده‌نگاری) شده پرداخته می‌شود و در ادامه کلیه نقوش بزهای کوهی موجود در آن تمدن به صورت جدولی که شامل تصویر، ویژگی نقش، نقوش مکمل و غیره است، ارائه می‌گردد.

خاطر نشان می‌شود که به علت وجود تمدن‌های مختلف در ایران، تنها به بررسی تمدن‌هایی پرداخته‌ایم که نقش کلیدی در ایجاد و گسترش نقش بزکوهی داشته‌اند. تمدن‌های دیگری که نامی از آنها برده نشده معمولاً دارای همان ویژگی‌های موجود در تمدن‌های نام برده‌ای هستند که به علت فقدان منابع کافی و مناسب به بررسی آنها پرداخته نشده و تنها به گزینش و بررسی تمدن‌های تأثیرگذار توجه شده است.

در قسمت‌های بعدی پژوهش با توجه به مطالب فوق به بررسی عوامل مختلفی که در ایجاد نقش بزکوهی بر روی آثار هنری ایران مؤثر بوده مانند عوامل جغرافیایی و آیین مردم، پرداخته شده است زیرا این عوامل باعث شده که این نقش در حدود چندین هزار سال به صورت پویا به زندگی خود بر روی آثار هنری ادامه دهد. در ادامه مفاهیمی که این نقش در کنار دیگر نقوش بر اساس مفاهیم اعتقادی جلوه‌گری می‌کرده مورد بررسی قرار گرفته است. زیرا در اکثر مواقع نقش بزکوهی به عنوان بخشی از گفتار تصویری مطرح شده که مانند یک متن دارای بیان بسیار شیوایی است. و در آخر هم می‌توان علت زنده و پویایی این نقش را در میان همین مفاهیم اعتقادی یافت.